

SMITHOVA TEÓRIA VEREJNÉHO ZÁUJMU

SMITH'S THEORY OF THE PUBLIC INTEREST

David Ivanovič

Katedra filozofie FF UCM v Trnave

2.1.2. systematická filozofia, 3. rok štúdia, denná forma štúdia

ivanovic.ucm@gmail.com

Školiteľka: **doc. PhDr. Zuzana Palovičová, CSc. (palovicz@gmail.com)**

Kľúčové slová

verejný záujem, problém Adama Smitha, neviditeľná ruka, pomáhajúca ruka

Key words

public interest, the Adam Smith problem, invisible hand, helping hand

Úvod

Jednou z najpútavejších tém Smithovho myslenia je jeho téza o harmónii súkromných a verejných záujmov, ktorú prezentuje vo svojej práci *Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov*. Podľa tejto tézy každý jednotlivec vedený vlastným záujmom prispieva spontánne aj záujmom celku, resp. verejnému záujmu. Zdanlivo banálne tvrdenie má v Smithovom myslení omnoho širšie pozadie, ako uvádzajú interpretátori z rozličných vedných odborov (ekonómia, filozofia, politológia...).

Cieľom tejto štúdie je interpretovať túto tézu v širšom kontexte Smithovho myslenia a ukázať niektoré problémy, ktoré sú s ňou spojené.

Historický kontext Smithovho myslenia

Myslenie Adama Smitha (1723 – 1790) zasahuje do viacerých vedných odborov. Považujeme ho najmä za zakladateľa modernej politickej ekonómie ako vednej oblasti (1). Široká paleta Smithových filozofických myšlienok nám dokonca neumožňuje jednoznačne zaradiť jeho kľúčové práce do jednej filozofickej disciplíny. Jeho ranné dielo *História astronómie* (cca 1750) (2) môžeme zaradiť do oblasti filozofie vedy, prácu *Teória morálnych citov* (1759) do oblasti etiky a dielo *Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov* (1776) patrí do oblasti sociálno-politickej filozofie. Zaujímavosťou je, že vo všetkých týchto troch prácach používa azda najznámejší pojem jeho myslenia – „*neviditeľná ruka*“, a to v každej práci iba raz. Pre pochopenie Smithovej tézy, ktorá je predmetom tejto práce, je nevyhnutné hľadať kontinuitu medzi jeho názormi, a to nielen filozofickými, ale aj ekonomickými.

Smithovo ekonomické myslenie sa konštituovalo v polemike medzi dvomi ekonomickými školami, ktoré boli typické pre obdobie jeho tvorby – bol to ustupujúci merkantilizmus a nastupujúci fyziokratizmus. **Merkantilizmus** bol súborom ekonomických názorov, ktoré majú svoj pôvod v 16. storočí. Na rozdiel od neskoršieho fyziokratizmu nepredstavoval ucelený ekonomický systém. V európskych dejinách je obdobie merkantilizmu érou vzniku a upevňovania centralizovaných národných štátov, koloniálnej expanzie a budovania impérií. Kľúčovým znakom merkantilizmu je silný dôraz na ekonomický nacionalizmus, teda na sledovanie národných záujmov. Predstavitelia tohto prístupu si kládli otázku: Ako zväčšiť národné bohatstvo? Hlavným zdrojom národného bohatstva bol podľa nich zahraničný obchod, pre ktorý bola dôležitá štruktúra importu a exportu, nazvaná ako doktrína obchodnej bilancie. Podľa tejto doktríny bolo nutné importovať potraviny a suroviny a následne exportovať výrobky s vysokou pridanou hodnotou. Podstatou národného bohatstva boli drahé kovy (zlato, striebro), ktoré boli získavané predajom výrobkov. Merkantilisti vychádzali z predstavy, že ziskom drahých kovov od okolitých národov nielen zväčšujeme bohatstvo vlastného

národa, ale zároveň aj oslabujeme (ochudobňujeme) ostatné národy (Holman, 2001, s. 10 – 12). **Fyziokratizmus** sa začal rozvíjať v prvej polovici 18. storočia. Vývoj tohto ekonomického systému, bol podmienený kritikou merkantilistických názorov a ideovo vychádzal z filozofických myšlienok prirodzených zákonov. Znamená to, že ekonomiku ako praktickú činnosť považovali za prirodzený proces, riadený vlastnými zákonmi a poriadkom, ktoré presahujú moc vlády a panovníka. Za zdroj bohatstva v štáte už nebol považovaný zahraničný obchod (zisk drahých kovov), ale poľnohospodárstvo. Fyziokrati považovali poľnohospodárstvo za jediný produktívny sektor. Táto myšlienka vychádzala z predstavy, že bohatstvo národa je možné tvoriť iba v bezprostrednom kontakte s prírodou (pôda), pričom prehliadali zisky plynuce z priemyslu (Holman, 2001, s. 40 – 41).

Smith patril medzi kritikov merkantilizmu (3) a bol silne ovplyvnený fyziokratickými myšlienkami. Treba zdôrazniť najmä jeho chápanie ekonomickej aktivity ako spontánnej, prirodzenej činnosti (riadenej „neviditeľnou rukou“) a silný dôraz na ekonomický liberalizmus, ktorý spočíval v eliminácii štátnych zásahov do ekonomických transakcií (Smith používa francúzsky výraz „laissez faire“ – nechajme veciam voľný priebeh).

Myšlienky Adama Smitha reprezentujú v dejinách ekonomického myslenia dva míľniky. Po prvé, jeho práca predstavuje explicitné odmietnutie merkantilistickej teórie bohatstva. Po druhé, jeho názory sa stali inšpiračným zdrojom nasledujúcich generácií ekonómov. Aj keď myšlienky, ktoré prezentuje, nie sú nové a väčšinu z nich môžeme nájsť u jeho predchodcov, jeho prínos spočíva v ich systematizácii a usporiadaní do jednotného systému (Vaggi, 2003, s. 103 – 104).

„Das Adam Smith Problem“

Pozornosť interpretátorov Smithovej filozofie sa v 19. storočí zamerala na problém, ktorý spôsobuje nekonzistentnosť názorov v jeho dvoch hlavných prácach – *Teória morálnych citov*, kde za hlavnú motiváciu konania považuje cit sympatie, a *Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov*, kde, naopak, uvažuje o egoizme. Keďže tento problém iniciovali filozofi nemeckej proveniencie, dostal názov „**Das Adam Smith Problem**“ (4). Nenaarážame tu však iba na rozpor medzi altruizmom a egoizmom ako dvomi základnými alternatívami ľudského konania. Tento problém vrhá negatívny tieň aj na možnosť integrácie morálky (cit sympatie) a ekonomiky (egoizmus a túžba po zisku) (5). Naskytá sa teda otázka, či Smithova politická ekonómia je rozvinutím jeho morálnej filozofie alebo naznačuje novú líniu jeho myslenia. Pochopenie kontinuity medzi oboma prácami vyvracia jednostrannú interpretáciu, že podstatou Smithovej teórie verejného záujmu je jednoduchý vzorec: osobný záujem (ktorého pilierom je egoizmus) + voľný trh (riadený neviditeľnou rukou a fungujúci podľa princípu laissez faire).

Východiskom Smithových etických skúmaní v diele *Teória morálnych citov* je otázka pôvodu a príčin morálneho konania a správania. Odpoveď hľadá v skúmaní ľudskej prirodzenosti. Klade si otázku, aký element v ľudskej prirodzenosti umožňuje človeku v spoločnosti sledovať rôzne ciele – bohatstvo, vlastný záujem, verejný záujem a pod. Zodpovedanie tejto otázky podmienilo vlastnú Smithovu etickú orientáciu – zameranie sa na morálne city. Smith píše: „Aj keby sme považovali človeka za akokoľvek egoistickú bytosť, predsa sú evidentne v jeho prirodzenosti obsiahnuté princípy, ktoré ho zameriavajú na šťastie iných... Jedným z takýchto princípov je lútosť alebo súcitiť, cit, ktorý nám umožňuje vnímať utrpenie iných, keď ho pozorujeme alebo si ho predstavujeme veľmi živým spôsobom“ (Smith, 2005, s. 7). Každé ľudské konanie je spojené s emóciami a vášňami (6), ktoré prebúdajú naše city, pričom najsilnejším morálnym citom je **sympatia**, ktorá je podľa Smitha základným kameňom morálky, resp. morálnych súdov.

Sympatia v perspektíve Smithovej etiky má silný intersubjektívny rozmer. Sympatia umožňuje zdieľať v určitom stupni city iných a vytvára pevné puto medzi všetkými členmi spoločnosti. Smith tu zavádza ideu **nestranného pozorovateľa** (impartial spectator), ktorá vyjadruje skutočnosť, že každý by mal vidieť samého seba vo svetle, v akom ho vidia ostatní: „..... *nestranný pozorovateľ môže vstúpiť do princípov konania s cieľom eliminovať egoizmus v prospech niečoho, s čím sa môžu stotožniť aj ostatní ľudia*“ (Smith, 2005, s. 123). Práve metafora nezávislého pozorovateľa objasňuje, ako vidí Smith ideálne správanie individua v spoločnosti – ako bytosti, ktorú morálne city (sympatia) nútia eliminovať egoistické sklony v prospech iných ľudí. Sympatia je teda nástrojom, ktorý potláča

individuálne prekážky (egoizmus, sebaláska) morálneho konania. Avšak existujú aj externé prekážky – spoločenská nespravodlivosť, násilie, bezprávie a pod.

Elimináciu vonkajších prekážok, ktoré bránia plnému rozvinutiu sympatie ako najsilnejšieho morálneho citu, zabezpečujú inštitúcie spravodlivosti a pozitívneho práva. Bez týchto inštitúcií by bola spoločnosť zmietaná neustálymi bojmi (podobne ako v Hobbesovom prirodzenom stave). Spravodlivosť a právo sú v línii Smithovho uvažovania nástrojmi sociálnej koordinácie, ktoré udržiavajú spoločnosť ako celok.

Dôležitou črtou Smithovej etickej teórie, na ktorú treba upozorniť, je, že Smith nie je zástancom normatívnej etiky, v ktorej by sa snažil o presné fixovanie významu morálnych pojmov. Morálne pojmy, ako napríklad egoizmus, nadobúdajú svoj špecifický význam v konkrétnych okolnostiach – iný je egoizmus na trhu, iný v medziľudských vzťahoch (7).

Pre Smitha je štúdium morálnych citov a individuálneho správania centrálnym aspektom jeho teórie prosperujúcej spoločnosti, ktorá je založená na vzájomnej interakcii a koexistencii sociálnych noriem a individuálneho správania. Takéto chápanie človeka v spoločnosti je súčasťou procesu oslobodzovania človeka z otroctva feudálov na ceste k modernému štátu (Vaggi – Groenewegen, 2003, s. 106) (8).

Verejný záujem, neviditeľná ruka a laissez faire

V predchádzajúcej časti sme naznačili „problém Adama Smitha“, pričom sme sa zamerali na výklad Smithovej teórie morálnych citov, podľa ktorej motiváciou konania je cit sympatie. V tejto časti sa zameriame na dielo *Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov*, v ktorom píše o egoizme ako motivácii konania, ktoré smeruje k verejnému záujmu. Podľa mnohých interpretátorov je toto Smithovo dielo založené výlučne na egoizme a sebaláske (9), čo nielen potvrdzuje existenciu problému Adama Smitha, ale aj vzbudzuje otázku, ako môže egoistické konanie prispieť k verejnému záujmu. Podľa tradičných predstáv človek prispieva verejnému záujmu práve tým, že potláča svoje individuálne záujmy. Ako teda môže byť egoizmus človeka zladený s verejným záujmom? (Holman a kol., 2001, s. 47)

Tento problém je vyjadrený v azda najcitovanejšej Smithovej pasáži: „*Nie je to láskavosť mäsiara alebo pekára, ktorému vďačíme za svoj obed, ale je to ohľad na ich vlastný záujem. Nespoliehame sa na ich ľudskosť, ale na ich sebalásku, a nikdy im nezdôrazňujeme naše potreby, ale ich výhody*“ (Smith, 2001, s. 16). Uviedli sme, že Smith sa nesnažil normatívne definovať morálne pojmy, ale namiesto toho zdôraznil situačnosť ich významu. V tejto ukážke ide o špecifickú situáciu a konanie, ktoré motivujú špecifické činitele. Filozof P. B. Metha uvádza, že táto pasáž zdôrazňuje dva charakteristické momenty: a) nie sú žiadne motívy, dokonca ani láskavosť (benevolence), ktoré by boli bez výhrad morálne dobré; b) v určitých okolnostiach môže byť sebaláska (self-love) nielen vhodná, ale aj morálne dobrá. Vysvetľuje to takto: Odkazovanie na láskavosť v určitých situáciách môže byť morálne odsúdeniahodné, pretože to môže vyjadrovať formu závislosti. Napríklad žobrák, ktorý odkazuje na láskavosť iných, v skutočnosti koná iba z vlastnej sebalásky, lebo jeho život je závislý na milodaroch ľudí. Naopak, mäsiar a pekár konajú na prvý pohľad zo sebalásky, ale táto sebaláska má morálnu kvalitu, pretože prináša uspokojenie záujmov konzumentov. To znamená, že vzťah medzi pekárom a konzumentom je recipročný (vzťah výmeny tovaru a peňazí), pričom v prípade žobráka ide o jednosmerný vzťah (uspokojenie žobrákových potrieb bez protihodnoty). V tomto druhom prípade si však môžeme položiť otázku, či aj dobrý pocit darcu z obdarovania nie je protihodnotou, ktorú „ponúka“ žobrák darcovi za jeho milodar. Ak by sme aj túto skutočnosť uznali, zostáva otázne, či môžeme chápať „dobrý pocit“ darcu z obdarovania za ekvivalentný vzťahu ekonomickej výmeny (tovar – peniaze) ako v prípade pekára a konzumenta. Podľa P. B. Methu sú to práve komerčné výmeny, ktoré nás nútia zamerať sa na záujmy druhých, teda podporujú vzájomnosť (mutuality) (Metha, 2006, s. 250). Práve vzájomnosť v intersubjektívnom zmysle prebúda morálne city – sympatiu. Tu môžeme vidieť úzke prepojenie Smithových etických a ekonomických názorov. Smith v tejto časti zdôrazňuje fakt, že dôležitým motivačným faktorom, ktorý nás v ekonomických transakciách vedie k morálnemu konaniu, je sebaláska, konkrétne „zisk“. V tomto zmysle však „zisk“ nevystupuje priamo ako „morálna hodnota“ (ako je napr. dobro, láska, dobrosrdečnosť), ale iba ako

„motivačný faktor“, ktorý núti pekára k morálnemu konaniu. Ak by pekár, ktorého cieľom je zisk, nekonal voči zákazníkovi morálne (teda dobrosrdečne, láskavo, prívetivo...), uškodil by najmä sám sebe. Egoizmus v ekonomických transakciách preto nemusí byť automaticky morálne odsúdeniahodný. Teraz zostáva zodpovedať otázku, ako takéto konanie naplňa verejný záujem. Pomôcť nám pri tom môže ďalšia známa pasáž z *Rozpravy o podstate a pôvode bohatstva národov*: „Keď sa jedinec zo všetkých síl snaží použiť svoj kapitál na podporu domáceho priemyslu tak, aby výroba mala čo najväčšiu hodnotu, tak sa nutne usiluje o to, aby ročné príjmy spoločnosti boli čo najvyššie... I keď väčšinou nie je jeho úmyslom podporovať verejný záujem a ani nevie, nakoľko ho podporuje... Myslí len na svoj zisk a v tom, ako v mnohom inom ho vedie neviditeľná ruka trhu, aby podporoval cieľ, ktorý vôbec nemal v úmysle“ (Smith, 2001, s. 397 – 398) (10).

Dôležitým pojmom, ktorý Smith používa v tejto pasáži a ktorý je azda najznámejším pojmom jeho filozofie, je **neviditeľná ruka** (invisible hand). Práve neviditeľná ruka je tým nástrojom, ktorý vedie jednotlivca sledujúceho vlastný záujem (sebalásku) k verejnému záujmu. Aj napriek tomu, že ide o najznámejší pojem jeho filozofie, interpretátori mu venujú rozličné stupne pozornosti – od tých, ktorí nepochybne pripisujú autorstvo tohto pojmu Smithovi a vyzdvihujú jeho význam pre politickú ekonómiu, až po tých, ktorí tento pojem pokladajú za obyčajnú a bezvýznamnú metaforu, ktorá má hlboké historické korene (11).

Predpokladom „fungovania“ neviditeľnej ruky je systém **laissez faire**. Znamená to maximálnu elimináciu štátnych zásahov do trhového mechanizmu. Smith chce teda nahradiť záujmy tých, ktorí vládnu (štátnici), záujmami tých, na ktorých uplatňujú moc (robotníci, obchodníci a pod.). Odmietá, že štátnici najlepšie vedia, čo je v záujme spoločnosti. V ekonomických transakciách ako napríklad predaj, výmena, ktoré sú motivované osobným záujmom, je najlepším arbitrom týchto záujmov ten, ktorého sa daná obchodná transakcia týka. Smith to vysvetľuje v časti, kde sa venuje obchodu s obilím: „Zákon, ktorý by majiteľovi manufaktúry zakazoval, aby robil aj obchodníka... A zákon, ktorý by nútil roľníka, aby taktiež obchodoval s obilím... Oba zákony by porušovali prirodzenú voľnosť a boli by preto nespravodlivé a ako by boli nespravodlivé, boli by aj nerozumné. Človek, ktorý svoju prácu alebo kapitál vynakladá rozmanitejším spôsobom, než to vyžadujú okolnosti, nemôže nikdy ublížiť svojmu kolegovi tým, že by svoje obilie predával lacnejšie než on. Ublížiť môže jedine sám sebe a to sa aj obyčajne stáva. Starosť o vlastné záujmy by však zákony mali prenechať vždy priamo občanom, lebo tí poznajú miestne pomery a dokážu svoje záujmy určite lepšie rozpoznať než tí, ktorí zákony vydávajú“ (Smith, 2001, s. 468 – 469). Smith tu poukazuje na to, že jednotlivec vie lepšie zhodnotiť vlastné záujmy než nejaký štátnik. Navyše, ak sa jedinec pomýli pri hodnotení svojich záujmov, má to omnoho menšie následky pre spoločnosť, ako keď sa pomýli vláda v hodnotení záujmov tých, ktorým vládne (Metha, 2006, s. 250 – 251).

Potrebuje „neviditeľná ruka“ „pomáhajúcu ruku“?

Klasická interpretácia Smithovej teórie verejného záujmu poukazuje na dôležitosť neviditeľnej ruky, ktorá v systéme laissez faire usmerňuje individuálny záujem k verejnému záujmu. Ukázali sme, že táto predstava v Smithovom myslení nie je založená len na egoizme, ale obsahuje aj morálnu zložku. Práve ekonomická činnosť (trhové transakcie) ako kooperatívna aktivita prebúda morálne city – sympatiu a podporuje vzájomnosť. Vzájomnosť redukuje egoizmus a sympatia nás núti zamerať sa na iných a na ich potreby. P. B. Metha správne uvádza, že Smithove etické skúmania vytvorili priestor, v ktorom je možné hovoriť o sledovaní vlastného záujmu v medziach morálneho konania (Metha, 2006, s. 246).

Kontext Smithovej tézy o dosahovaní verejného záujmu cez uspokojovanie individuálnych záujmov však siaha ešte ďalej. Nestačí iba morálne pozadie, ale sú potrebné aj vonkajšie inštitúcie, ktoré zabezpečujú fungovanie ekonomického systému laissez faire. Metaforicky môžeme tieto inštitúcie nazvať „**pomáhajúcou rukou**“ (helping hand) (12). Tieto inštitúcie sme si už bližšie priblížili v súvislosti s etickými názormi Adama Smitha a pripomeňme, že ide o inštitúcie prirodzeného práva a spravodlivosti, ktoré by mali byť súčasťou každého fungujúceho spoločenského a v tomto prípade aj ekonomického systému. Uvedme aspoň jeden z dôvodov, ktorý by bol dôsledkom ich absencie, a to monopol (napríklad dohoda výrobcov o nadmernom zvýšení cien na úkor spotrebiteľov). Avšak

v Smithovom ekonomickom myslení zohrávajú dôležitú úlohu aj iné predpoklady – uvedme aspoň tri základné – deľba práce, akumulácia, konkurencia (Holman a kol., 2001, s. 47 – 49).

Ako vyplýva z názvu diela *Rozprava o podstate a pôvode bohatstva národov*, Smithovou hlavnou témou bolo národné bohatstvo. Národné bohatstvo vzniká **akumuláciou** kapitálu. Práve práca zohráva dôležitú úlohu pri tvorbe kapitálu (v merkantilizme to bol zahraničný obchod), ktorý sa akumuluje. Aby však práca bola efektívna, je nevyhnutná **deľba práce**. Tento poznatok vychádza zo Smithových empirických pozorovaní v manufaktúre na výrobu špendlíkov (Smith, 2001, s. 7 – 8). Hlavná myšlienka, ktorú prezentuje, je, že deľba práce (každú etapu výroby špendlíka – naťahovanie drôtu, jeho strihanie, ostrenie – vykonáva iný pracovník) zvyšuje produktivitu. Smith uvádza, že ak by všetky tieto činnosti vykonával jeden pracovník sám, mohlo by sa stať, že nevyrobí ani jeden špendlík za deň – nielen z časovej, ale aj kvalifikačnej náročnosti. Keďže ekonomické transakcie sú kolektívnou činnosťou, je potrebné zabezpečiť fungujúcu **konkurenciu**, ktorá zabezpečuje efektívne rozmiestnenie výrobných zdrojov (ak napríklad na určitom území fungujú dvaja výrobcovia špendlíkov, po ktorých je nízky dopyt, a, naopak, jeden pekár, po ktorého výrobkoch je vysoký dopyt, je efektívne presunúť výrobu špendlíkov na iné územie a podporiť pekárenskú výrobu, aby zisky za ponúkaný tovar boli u oboch primerané).

Ako teda máme chápať Smithovu tézu o harmónii individuálneho a verejného záujmu? Odpoveď ponúka napríklad J. B. Wight, ktorý píše, že uvedenú Smithovu tézu musíme chápať v kontexte konkurencie, vlastníckych práv, sociálneho kapitálu a základných inštitúcií spravodlivosti. Neviditeľná ruka podľa neho označuje každé inštitucionálne opatrenie, ktoré zabezpečuje ekonomické fungovanie (Wight, 2007, s. xvi).

Smerujú individuálne rozhodnutia k verejnému záujmu alebo k tragédii?

V predchádzajúcom texte sme priblížili Smithovu tézu o harmónii individuálneho a verejného záujmu. Ak je táto téza naozaj správna, individuálne rozhodnutia v ekonomickej sfére by mali byť v harmónii s verejným záujmom, a zabezpečiť tak dobro spoločnosti v zmysle jej rozvoja a fungovania. Ukázali sme, že ak má byť toto Smithovo presvedčenie pravdivé, je nevyhnutné chápať ho v širokom kontexte a nielen v klasickej egoistickej interpretácii. Na záver našej práce zameriame pozornosť na argument G. Hardina, ktorý zdanlivo vyvracia Smithovu tézu (13). Ak však zoberieme do úvahy širší kontext Smithovej tézy, musíme pokladať tento jeho argument za nesprávny, pretože je založený na čisto egoistickej interpretácii.

Americký profesor biológie **Garrett Hardin** napísal v roku 1968 článok *The Tragedy of the Commons*. Základnou ideou tohto článku je poukázať na environmentálne problémy, vynárajúce sa v 20. storočí, ktoré nie sú iba problémami vedecko-technickými, ale aj morálno-axiologickými (14). Osobitne sa venuje populačnému problému (preľudneniu). Hardin vychádza z dvoch explicitných predpokladov: a) Ak je Smithova téza správna (individuálne rozhodnutia vedú k všeobecnému blahu), podporuje to súčasnú laissez faire politiku v oblasti natality. Znamená to, že ľudia sa môžu individuálne rozhodovať o počte detí a výsledkom bude optimálna populácia. b) Ak je Smithova téza nesprávna (individuálne rozhodnutia nevedú k všeobecnému blahu), bude potrebné prehodnotiť individuálne slobody s cieľom zistiť, ktoré z nich sú obhájitelné (Hardin, 1968, s. 1244). Zdôraznime, že Hardin zovšeobecňuje Smithovu tézu a skúma jej platnosť nielen v oblasti ekonomických transakcií, ale aj v širšom kontexte. Hlavným argumentom tohto článku je dokázať neplatnosť tejto tézy pomocou experimentu, ktorý je vo filozofii známy pod názvom **tragédia spoločnej pastviny**.

Samotný experiment znie takto (Hardin, 1968, s. 1244): Predstavme si pastvinu, ktorá je prístupná všetkým. Očakáva sa, že každý pastier bude mať na pastvine toľko dobytka, koľko je možné. Takáto pastvina môže fungovať mnoho storočí, pretože kmeňové vojny, pytliactvo a civilizačné choroby udržiavajú počet ľudí a zvierat v medziach pastviny. Avšak nastane deň, keď sa sociálna situácia stabilizuje, prestanú vojny, pytliactvo, eliminujú sa civilizačné choroby – teda nastane stav spoločenskej stability. A práve ten je začiatkom cesty k tragédii spoločnej pastviny. Keďže každý pastier je racionálnou bytosťou, snaží sa maximalizovať svoj zisk. Explicitne alebo implicitne si kladie otázku: je pre mňa výhodné pridať na pastvinu ďalšie zviera? Pridanie ďalšieho zvierata na pastvinu má jednu pozitívnu a jednu negatívnu zložku: a) Pozitívna zložka spočíva v navýšení jedného zvierata.

Keďže pastier môže pridané zviera predať, pozitívna užitočnosť pridanej je takmer +1. b) Negatívna zložka je spôsobená nadmerným spásaním spoločnej pastviny, ktoré spôsobili pridané zvieratá. Avšak negatívny dopad nadmerného spásania sa dotýka všetkých pastierov na pastvine. Negatívna užitočnosť pridanej zvieratá je teda iba zlomkom -1. Ak každý pastier porovná obe zložky užitočnosti, príde k záveru, že jediným rozumným postupom preňho je pridať ďalšieho zvieratá. A potom ďalšieho a ďalšieho... To je však záver, ku ktorému príde každý rozumný pastier, ktorý užíva spoločnú pastvinu. A práve v tom spočíva tragédia. Každý pastier je súčasťou systému, ktorý ho núti neobmedzene zvyšovať počet zvierat vo svete obmedzených prostriedkov. Všetci smerujú ku skaze, pretože každý sleduje svoj prospech. Sloboda na spoločnej pastvine vedie ku skaze všetkých.

Týmto experimentom chcel Hardin ukázať, že individuálne rozhodnutia pastierov o pridaní dobytku na pastvinu nesmerujú k verejnému záujmu, ale práve naopak individuálne (egoistické) rozhodnutia pastierov neúmerne zvyšovať svoje príjmy na úkor ostatných, vedú ku skaze celej spoločnej pastviny, teda celej spoločnosti.

Hardin vo svojom článku prišiel k záveru, že Smithova téza nie je správna nielen pri populačných problémoch, ale, ako ukazuje Hardin, naráža na svoje limity aj pri iných problémoch globálneho a environmentálneho rázu (znečistenie ovzdušia, globálne otepľovanie...). Dôsledkom uvedených problémov je podľa Hardina potreba preskúmať individuálne slobody a zistiť, ktoré sú obhájiteľné. Hardinove riešenia „tragédie spoločného“ sa vyznačujú spoločným menovateľom, ktorým je výrazné obmedzenie liberálnych prvkov, typických pre tzv. welfare state, smerom k autoritatívnemu režimu.

Ako sme zdôraznili už v úvode, Hardinovo odmietnutie Smithovej tézy sa stretáva s viacerými problémami. Prvým problémom je samotné formulovanie tejto tézy vo všeobecnej rovine a nielen v oblasti ekonomickej sféry, čo bolo primárnym zámerom Smithovej práce. Ďalej autor vychádza z egoistickej interpretácie tejto tézy, čiže nezohľadňuje jej širší rozmer v kontexte Smithových etických skúmaní. Táto črta vystupuje do popredia aj v samotnom experimente o tragédii spoločnej pastviny. Hardin zobrazuje pastierov ako rozumné bytosti, ktorých jedinou túžbou je maximalizácia zisku pridávaním zvierat. Absentuje tu ale fakt, že práve rozumnosť pastierov je tým, čo ich núti rozhodovať sa tak, aby sa nesnažili o jednostranný zisk, ktorý koniec koncov vedie k tragédii, ale o vyvážený prospech.

Aj napriek uvedeným nedostatkom predstavuje Hardinovo článok cenný príspevok k súčasným globálnym problémom, najmä vysvetleniu pôvodu ekologickej krízy.

Záver

V práci sme sa venovali interpretácii Smithovej tézy o harmónii súkromných záujmov a verejného záujmu. Najprv sme sa zamerali na uvedenie historického kontextu Smithovho (ekonomického) myslenia, najmä na spor merkantilizmu a fyziokratizmu. Ďalej sme sa venovali „Das Adam Smith Problem“, ktorý spočíva v nekonzistentnosti Smithových tvrdení ohľadom motivácie konania (egoizmus vs. sympatia). Následne sme sa sústredili na analýzu pasáží prezentujúcich Smithovu tézu a uviedli sme širšie pozadie, na ktorom dáva zmysel. Na záver sme uviedli kritiku analyzovanej tézy, vypracovanú G. Hardinom.

Klasické interpretácie Smithovej tézy kladú do popredia egoistickú motiváciu konania. Ukázali sme, že o pravdivosti tejto tézy je možné uvažovať iba v širšom kontexte jeho myslenia. Predovšetkým je potrebné pozornosť zamerať na etické skúmania, zdôrazňujúce prítomnosť morálnych citov v konaní jednotlivca a plne sa rozvíjajúce práve v kolektívnom konaní. Ekonomické aktivity na trhu sú práve takýmto kolektívnym konaním, ktoré sa nezaobíde bez prítomnosti morálnych princípov. Dokonca môžeme uviesť, že trhové transakcie takéto morálne princípy priamo vytvárajú. To je však len jedna rovina, ktorá nám umožňuje lepšie pochopiť predmetnú tézu. Druhou rovinou je existencia vonkajších inštitúcií, umožňujúcich fungovanie spoločnosti a v nej prítomných princípov – či už morálnych, ekonomických a pod. Patria sem najmä spravodlivosť a pozitívne právo.

Širšie chápanie Smithovej tézy nám nielen umožňuje lepšie pochopiť, ako je možný súlad medzi osobnými záujmami a verejným záujmom, ale aj posúdiť adekvátnosť niektorých kritických

námietok (ako v prípade G. Hardina). Uvedená Hardinova kritika Smithovej tézy teda nie je ukázkou jej vyvrátenia, ale skorej vitality Smithových myšlienok v modernom myslení.

Poznámky

- (1) Zdôraznime, že Smithova politická ekonómia sa stala výrazným inšpiračným zdrojom Marxovho myslenia v jeho kľúčovom diele *Kapitál* s podtitulom *Kritika politickej ekonómie*. Pri čítaní Marxovho diela je viditeľné, že bol podrobne oboznámený so Smithovou politickou ekonómiou, ktorú vo viacerých ohľadoch prehodnotil. Predovšetkým ide o teóriu hodnoty, teóriu peňazí a kapitálu a teóriu štátu (bližšie ku vzťahu Marxa a Smitha In: Pack, 2013, s. 523 – 538).
- (2) Práca *História astronómie* bola napísaná v 50. rokoch 18. storočia, avšak vydaná bola až posmrtno spolu s ďalšími dvoma prácami pod názvom *Essays on Philosophical Subjects* v roku 1795.
- (3) V celej Smithovej práci *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov* nachádzame kritické námietky voči merkantilizmu. Osobitne vo štvrtej knihe (kap. 1 – 8), posledná deviata kapitola je venovaná fyziokratizmu, ktorý Smith považuje za pokrokovú myšlienku (Smith, 2001, s. 374 – 612).
- (4) Stanoviská filozofov k existencii „problému Adama Smitha“ sa značne líšia. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že prevládajú názory, ktoré spochybňujú existenciu tohto problému, resp. ho pokladajú za pseudopráblém, ktorý vzniká z nepochopenia jeho názorov. Osobitne sa tomuto problému venoval vo svojej práci filozof D. Göcmen, ktorý prezentuje stanovisko, že uvedený problém nemôžeme v žiadnom prípade považovať za pseudopráblém. Hlavnou otázkou tohto problému je podľa neho, či Smith hovorí o dvoch koncepciách ľudskej prirodzenosti (altruistickej a egoistickej), o dvoch antropologických konceptoch človeka, ktoré sú v základe kontradiktorické. Autor argumentuje, že Smith hovorí o jednej koncepcii ľudskej prirodzenosti, ktorá má dve komplementárne časti: a) normatívna a b) sociálna (s prihliadnutím na špecifické postavenie človeka v komerčnej spoločnosti). Argumentačná línia Göcmenovej práce spočíva v snahe ukázať, že kontradikcia medzi oboma stanoviskami naozaj existuje, ale na rozdiel od iných interpretátorov prezentuje stanovisko, že tento problém nie je konceptuálnym problémom jeho myslenia, ale reálnym problémom vplyvujúcim zo sociálnej štruktúry v komerčnej spoločnosti (Göcmen, 2007, s. 17). Göcmenov prístup k Smithovmu dielu môžeme označiť ako historický (v našich podmienkach k tomuto problému viac napr. In: Smreková, 2008, s. 270 – 280; Sedová – Palovičová, 2013, s. 321 – 327).
- (5) Tento problém načrtáva vo svojej práci aj slovenská filozofka A. Remišová (2011, s. 69 – 70), ktorá sa v našich podmienkach venuje práve problematike integrácie etiky a ekonomiky.
- (6) Osobitné miesto zohráva „vášeň“ v existenciálnej filozofii (etike) S. Kierkegaarda (bližšie In: Petkanič, 2010).
- (7) Smith odmieta, že ľudská prirodzenosť je vo svojej podstate egoistická alebo altruistická. Môžeme to vidieť napríklad v pasáži, kde odmieta názory Mandevilla a Huma, ktorí zdôrazňujú egoizmus a princíp úžitku (utility), ale taktiež odmieta Hutchesonove názory, založené na princípe láskavosti (benevolence) (viac In: Smith, 2004, s. 361 – 370).
- (8) V etike sa tento prechod zvykne označovať aj ako posun od autoritatívneho k autonómnemu svedomiu. V tomto prípade máme na mysli, že konanie človeka už nie je riadené vonkajšou mocou (feudálni páni, otrokári), ale že človek je autonómnou bytosťou, ktorá je schopná samostatne rozhodovať a konať. Aj Smith zameral svoju pozornosť na individuálne (ekonomické) správanie jednotlivca a na dôsledky, ktoré z neho vyplývajú pre spoločnosť.
- (9) Nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu v roku 1982 a predstaviteľ chicagskej školy ekonómie George Stigler charakterizuje toto Smithovo dielo tvrdením, že ide o „úžasný palác postavený na kameni osobného záujmu“ (In: Metha, 2006, s. 246).
- (10) V tejto téze sa však Smith dopúšťa nekonzistentnosti, pretože narastanie majetku jednotlivcov síce kumulatívne zvyšuje aj „bohatstvo národa“, ale tento majetok je ich osobným vlastníctvom a nie vlastníctvom národa. Smith sa snažil vytvoriť podmienky, v ktorých by jednotlivec mohol nadobúdať kapitál podľa vlastných možností na trhu, ktorý funguje bez riadenia štátu

prostredníctvom „neviditeľnej ruky“. Smith sa tu prezentuje ako obhajca kapitalizmu ako ekonomického systému, ktorý funguje na princípe súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov a voľnej súťaživosti subjektov na trhu. Marx v tejto súvislosti podľa interpretátora S. J. Packa (2013, s. 536) ponúka antikapitalistickú stránku politickej ekonómie v ekonomickom systéme, ktorý nesie názov socializmus. Marx naopak zdôrazňoval kolektívne vlastníctvo výrobných prostriedkov. Podľa Marxa súkromné vlastníctvo viedlo k rozdeleniu spoločnosti na triedy (vlastníkov/nevlastníkov, otrokárov/otrokov, feudálov/nevoľníkov), a tým k vykorisťovaniu a odcudzeniu. Preto sa Marx snažil odstrániť súkromné vlastníctvo, a to prostredníctvom revolúcie, ktorá je podľa Marxa ako jediná schopná nahradiť starý systém novým (Holman a kol., 2001, s. 134 – 135).

- (11) Filozof G. Kennedy uvádza, že s pojmom „neviditeľná ruka“ sa stretávame už u Homéra (720 p. n. l.) v jeho epose *Ilias*. Ďalej ho môžeme nájsť u Augustína v diele *O Božej obci* alebo neskôr u Voltaira v *Oidipovi*. V literatúre môžeme nájsť minimálne deväť významov tohto pojmu a aj v neoklasickej ekonómii sa jeho významy značne rozchádzajú. Problematický je aj status tohto pojmu v Smithovej politickej ekonómii. Napriek tomu, že ide o jeden z najznámejších pojmov, Smith ho používa iba trikrát a neponúka žiadnu „teóriu“ neviditeľnej ruky. Podľa Kennedyho interpretácie zohráva iba úlohu literárnej metafory, od ktorej sa neočakáva nič viac než literárna funkcia bez akejkoľvek súvislosti s jeho teóriou trhu (Kennedy, 2008, s. 210 – 211). Je teda až paradoxné, ako obyčajná metafora, ktorej ani autor, ani súčasní interpretátori neprisudzujú dôležitosť, dosiahla pomerne veľkú popularitu. Ako sme uviedli v úvodnej časti, v korpuse Smithových prác nájdeme tento pojem iba trikrát. Prvýkrát ho používa v diele *História astronómie* (cca 1750), kde píše o neviditeľnej ruke rímskeho boha Jupitera v súvislosti s pôvodom pohanského náboženstva (Smith, 1982, s. 49). Ďalej v *Teórii morálnych citov* využíva metaforu neviditeľnej ruky s odkazom na feudálnych pánov, ktorí vedení neviditeľnou rukou dokážu rozdeliť produkciu medzi svojich poddaných približne tak dobre, ako keby bola pôda rozdelená medzi všetkých rovnakým dielom bez toho, že by niečo také mienili (Smith, 2004, s. 215). Posledný, tretíkrát ho používa v práci *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov* vo vyššie citovanej pasáži (Smith, 2001, s. 397 – 398).
- (12) Je potrebné upozorniť, že Smith pojem „pomáhajúca ruka“ nepoužíva a nie je častý ani u jeho interpretátorov. Môžeme ho nájsť napríklad v Iaina McLeana (2006, s. 82 – 99).
- (13) Tejto téme sa podrobnejšie vo vzťahu k Smithovej „neviditeľnej ruke“ venovala práca (Ivanovič, 2014, s. 51 – 56).
- (14) K vývoju a reflexii environmentalizmu v slovenskom myslení pozri (Jemelka – Lesňák – Rozemberg, 2010).

Literatúra

- GÖCMEN, Dogan. 2007. *The Adam Smith Problem*. London : Tauris Academic Studies, 2007. 200 s. ISBN 978-1-84511-400-8
- HARDIN, Garrett. 1968. The Tragedy of the Commons. In: *Science*, Vol. 162, 1968, No. 3859, pp. 1243 – 1248. ISSN neuvedené
- HOLMAN, Robert a kol. 2001. *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha : C. H. Beck, 2001. 544 s. ISBN 80-7179-631-X
- IVANOVIČ, David. 2014. Tragédia neviditeľnej ruky. In: *FILOZOFIA – ČLOVEK – SPOLOČNOSŤ: Zborník vedeckých príspevkov*. Trnava : UCM, 2014, s. 51 – 56. ISBN 978-80-8105-626-0
- JEMELKA, Peter – LESŇÁK, Slavomír – ROZEMBERG, Andrej. 2010. *Environmentalizmus a slovenská filozofia*. Trnava : UCM, 2010. 203 s. ISBN 978-80-8105-185-2
- KENNEDY, Gavin. 2008. *Adam Smith: A Moral Philosopher and His Political Economy*. New York : Palgrave Macmillan, 2008. 287 p. ISBN 978-1-4039-9948-1
- MCLEAN, Iain. 2006. *Adam Smith, Radical and Egalitarian: An Interpretation for the Twenty-First Century*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. 172 p. ISBN 978-0-7486-2352-5

- METHA, Pratap Bhanu. 2006. Self – Interest and Other Interests. In: HAAKONSSSEN, Knud (ed.). 2006. *The Cambridge Companion to Adam Smith*. New York : Cambridge University Press, 2006, pp. 246 – 269. ISBN 978-0-521-77059-0
- PACK, Spencer J. 2013. Adam Smith and Marx. In: BERRY, Christopher, J. – PAGANELLI, Maria Pia – SMITH, Craig (eds.). 2013. *The Oxford Handbook of Adam Smith*. Oxford : Oxford University Press, 2013, pp. 523 – 538. ISBN 978-0-19-960506-4
- PETKANIČ, Milan. 2010. *Filozofia vášne Sørensa Kierkegaarda*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010. 200 s. ISBN 978-83-7490-303-5
- REMIŠOVÁ, Anna. 2011. *Etika a ekonomika*. Bratislava : Kalligram, 2011. 496 s. ISBN 978-80-8101-402-4
- SEDOVÁ, Tatiana – PALOVIČOVÁ, Zuzana. 2013. Škótske osvietenstvo. In: NOVOSÁD, František – SMREKOVÁ, Dagmar (ed.). 2013. *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 314 – 327. ISBN 978-80-8101-679-0
- SMITH, Adam. 1982. *Essays on Philosophical Subjects*. Indianapolis : Liberty Fund, 1982, pp. 31 – 105. ISBN 0-86597-023-8
- SMITH, Adam. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha : Liberální institut, 2001. 986 s. ISBN 80-86389-15-4
- SMITH, Adam. 2005. *Teorie mravních citů*. Praha : Liberální institut, 2005. 460 s. ISBN 80-86389-38-3
- SMREKOVÁ, Dagmar. 2008. Adam Smith. In: REMIŠOVÁ, Anna (ed.). 2008. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 270 – 280. ISBN 978-80-8101-103-0
- VAGGI, Gianni – GROENEWEGEN, Peter. 2003. *A Concise History of Economic Thought. From Mercantilism to Monetarism*. New York : Palgrave Macmillan, 2003. 339 p. ISBN 0-333-99936-3
- WIGHT, Jonathan B. 2007. Introduction. In: SMITH, Adam. 2007. *Wealth of Nations*. Hampshire : Mariman House, 2007, s. xi – xvii. ISBN 1-9056-4126-5

Summary

One of the most interesting topics from Smith's thinking is his thesis about harmony of self-interests with public interest. According to this thesis individual acting will be helpful to whole of society. How should we understand this claim, when Smith connects it with self-love and egoism? Paper shows that understanding of this claim needs wider ethical and social background. First, Smith's political economy is narrowly connected with his theory of moral sentiments. Second, validity of the Smith's thesis is dependent on existence of some institutions of society, especially justice and positive law. Only these assumptions give meaningful to this thesis.